

Bruna Ciani, **Trieste 1954–1956: il Memorandum d'Intesa e i gruppi politici autonomi sloveni**. Trieste : Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1993. 255 strani.

S podpisom Memoranduma o soglasju 5. oktobra 1954 se je končalo trnovo obdobje razreševanja pomembnega segmenta slovenskega narodnega vprašanja, poznanega pod skupnim imenom »tržaško vprašanje«, ki je ohranilo politično temperaturo ob slovenski zahodni državni meji devet let in štiri mesece. Vprašanje suverenosti nad mestom Trstom in delom dežele Furlanije – Julijske krajine se je pojavilo med dvema obmejnima državama ob koncu druge svetovne vojne; dvema državama z različnima vojaškima »statusoma« : FLR Jugoslavijo, eno izmed zmagovalk v drugi svetovni vojni, in novo Republiko Italijo, ki je na mnoge načine želela pobegniti »dosežkom« dvajsetletne fašistične politične ureditve. Mirovna pogodba z Italijo, podpisana v Parizu 10. februarja 1947, je določila nove meje med Jugoslavijo in Italijo ter predvidela ustanovitev tamponske države, Svobodnega tržaškega ozemlja (STO).

Načrtovana internacionalizacija mesta Trst in delčka njegovega zgodovinskega zaledja je pomenila kompromis velikih sil in ni povsem zadovoljevala nobene od strank, ki jih je »barantanje« na tem prostoru najbolj zadevalo – Jugoslavije in Italije. Težave z oblikovanjem STO so bile zato pričakovane, saj je občutek »globalnega strahu« ustvaril popolno pat pozicijo. Slikovit zapis o tem beremo npr. v delu Jožeta Pirjevca z naslovom Tržaški voz na str. 21: »Ko je proti koncu leta 1947 in na začetku 1948 prišla na dnevni red Varnostnega sveta točka o imenovanju tržaškega guvernerja, ni bili težko te točke preprečiti; nobeno od imen, ki so jih predlagali vzhodnjaki, ni bilo vseh zahodnjakom, in narobe. Italijanski zunanji minister Carlo Sforza je pozneje govoril o svojem strahu, da bi Jugoslavlani sprejeli enega od rimskih kandidatov, le da bi uresničili STO in začeli z njegovo slavizacijo. Po njegovem je v tem primeru beograjska diplomacija s svojim trdovratnim odklanjanjem sporazuma zagrešila usodno napako. Vprašanje je seveda, ali ni tudi Jugoslavija imela pomislekov o upravičenosti STO, ali ni tudi sama težila k ohranitvi obstoječih razmer in raje čakala na prihodno razdelitev.«

Da tovrstni pomisleki niso bili povsem iz trte izviti, se je pokazalo 20. marca 1948 v znani tristranski izjavi, ko so zahodni zavezniki obljubili Italiji priključitev celotnega STO. Res je sicer, da je bila ta izjava močno pogojevana. De Gasperijevim volilcem je bilo pač treba ponuditi zelo mamljivo vabo: najprej so anglo-ameriški diplomatski krogi mislili, da bi odstopili Italiji samo cono A, pozneje pa so se odločili tudi za cono B. Ne zato, ker bi bili prepričani, da jo bo mogoče dobiti, ampak ker se jim je zdelo primerno, da si ohranijo za prihodnja pogajanja maneverski prostor. S to mislijo se je strinjal tudi italijanski zunanji minister Sforza, saj se je dobro zavedal, da imajo obljube zahodnih zaveznikov brez pristanka Jugoslavije in Sovjetske zveze, pa tudi drugih podpisnic mirovne pogodbe, zgolj hipotetičen značaj. Je pa tripartitna izjava ohranila svoj mobilizacijski značaj mnogo let; za nekatere nostalgične nacionaliste vse do danes.

Kaj si je C. Sforza predstavljal pod procesom »slavizacije« ni nikoli povsem jasno razkril. Verjetno pa mu je »slavizacijo« predstavljal vsak še tako sramežljiv poizkus, da bi bili Slovenci v urbanih središčih deležni vsaj minimalnih narodno-manjšinskih pravic.

Da bi zahodni zavezniki zaustavili plaz, ki so ga sami sprožili, ko so po melišču zalučali tako tristranske izjave, so bili kaj hitro pripravljene sprejeti jugoslovanski predlog o sklicu konference velikih sil, na kateri naj bi ponovno prediskutirali razrešitev nastale pat pozicije. Ta se je pričela odvijati tedaj, ko je bila ponujena nova anglo-ameriška varianta, ki je spodbujala direktne jugoslovansko-italijanske pogovore. Londonska tajna pogajanja so trajala polnih devet mesecev in na koncu se je kot izraz trenutnega razmerja interesov in moči v mednarodnih odnosih izkazalo, da je edino sprejemljiva razdelitev (z določenimi korekcijami v prid Jugoslavije) po črti dotedanje razdelitve STO na cono A in cono B. Velja dodati, da je londonski Memorandum o soglasju v posebnem dodatku (Posebni statut) predvideval varstvo manjšin. Če k temu dodamo še vrsto zaščitnih določil za Slovence na Koroškem in Štajerskem (in za Hrvate na Gradiškanskem) zapisanih v pogodbi o »obnovi demokratične in neodvisne Avstrije« (15. maj 1955), oba »dogodka« govorita najprej o tem, da nam primernih obletnic za objektivno presojo preteklosti ne bo zmanjkalo; in drugič: da skorajda bebavo hlastanje za evropskimi standardi na področju zaščite manjšin, ki pogosto prihaja iz vrst neukih slovenskih politikov, neupravičeno prikriva pomembne dele avtohtone znanstvene misli, posebej »močne« prav na področju proučevanja manjšin (spomnimo naj na leta 1925 ustanovljeni Manjšinski inštitut, oziroma leta 1944 ustanovljeni Znanstveni inštitut OF).

Navdušenje pretežnega dela italijanskih množic ob dokončni priključitvi cone A Svobodnega tržaškega ozemlja k Italiji je le za kratek čas prekrilo množico problemov, ki so z vso ostrino izbruhnili v obdobju, ki je predmet analize B. Ciani. Zaščitni znak je predstavljala globoka ekonomska kriza z visoko stopnjo brezposelnosti, propadanjem mnogih podjetij ter predvsem emigracijo. Pogosto se je predvsem v časopisju bralo o psiholoških travmah in morbidnostnih, ki naj bi jih znotraj slovenske in istranske skupnosti povzročile vojne in povojne perturbacije (o kritičnem pogledu na to temo glej npr.: Pavel Fonda, Psihoanalitična antropologija in etnične problematike, RiG, 23, str. 136).

Za razreševanje slovenskega narodnega vprašanja nasploh je nedvomno ključna ugotovitev, da »smo Slovenci – pač zaradi svojega zemljepisnega položaja – plačali v smislu etničnega ravnotežja za italijansko manjšino v hrvaškem delu Istre z ostankom svojih ljudi na drugi strani meje. (...) Skupni račun t. im. etničnega ravnotežja (po popisu 1910) smo zagotovo plačali Slovenci z veliko žrtvijo za Jugoslavijo, ki pa je bila hkrati povezana z najbrže edino možnostjo osvoboditve večine Slovenskega primorja« (B. Grafenauer, Miti o »Istri in resnica istrskega polotoka. – Acta Histriae I., Koper, 1993, str. 42).

V luči tega dejstva se zdi toliko bolj nenavadno insistiranje tedanje enopartijske oblasti v državi matičnega naroda na razreševanju etničnega skozi selektivno razredno. In tudi iz tega zornega kota je potrebno pojmovati deklarirano »avtonomnost« političnih gibanj v zamejstvu. Ima pa ta »prisilna« avtonomnost nekaj »temnih lis. Predvsem v smislu, da je deklarirana hermetična ločenost med slovenskimi

avtonomnimi političnimi organizacijami in matično državo včasih zadobila nekolikaj porozen značaj. Če bi bila avtorici na razpolago tudi gradiva »tostran« meje, bi bila slika o takratnih akterjih narodno manjšinske politike zagotovo celovitejša. Morda je prav ta enostranskost največja »nedorečenost« objavljenega teksta. V dobro pa ji gre šteti, da je njena »krivda« močno objektivne narave – o dostopnosti virov na žalost ne odločamo raziskovalci.

Če so opisani procesi določali v prvi vrsti odnose med matično državo in manjšino, pa je odnose na relaciji slovenska manjšina–italijanska država v prvih letih po podpisu londonskega Memoranduma določalo zavestno spodbujevano stališče očasnosti leta 1954 zapisane razrešitve. Pojem »začasnosti« je bil v prvi vrsti namenjen pomiritivi italijanske javnosti zaradi edine teritorialne izgube (razen kolonij) v drugi svetovni vojni; toda prav neratifikacija Memoranduma (in seveda obče pomanjkanje politične volje) so nudili dovolj »trdno« osnovo za nespoštovanje določil Specialnega statuta.

Vse zapisane tematike (in še posebej problematika neuresničevanja določil Posebnega statuta) so nekakšne magistrale delovanja slovenskih političnih organizacij na Tržaškem. Vendar so se skupna izhodišča razprla tedaj (takoj), ki je bilo izvorno/primarno etničnemu priloženo svetovno nazorska komponenta. Slovenske politične organizacije so se razklale v »ciljnosti«: levičarske organizacije so skozi etničnost skušave uresničevati še »razrednost« (takšne so bile tudi sugestije s strani predstavnikov matične države; glej o tem: Stenografski zapiski. – Zaliv, Trst, 1980, št. 3–4, medtem ko so avtonomna politična gibanja zagovarjala stališče, da mora »slovenska skupnost v Trstu razviti neodvisno lastno politično aktivnost, katere temeljni programski cilji bi zajemali razvoj skupnosti na kulturnem, družbenem in ekonomskem nivoju, kar bi celovita uresničitev Posebnega statuta tudi omogočala« (B. Ciani, str. 222–223).

Mnenje Slovenske krščansko-socialne zveze in Skupine neodvisnih Slovencev je bilo, da bi bila najučinkovitejša pot za realizacijo določil Posebnega statuta oblikovanje enotnega zastopniškega telesa, sestavljenega iz vseh političnih komponent znotraj slovenske manjšine. Toda razen sporadičnega oblika sodelovanja je bila za tedanja politično kulturo značilna predvsem tekma za ekskluzivnostjo in primatom v slovenski manjšinski politiki. Del obče slovenske narodne karaktereologije pač, bi dejal melanholik. Tudi prav. V primerih, ki so predmet obravnave B. Ciani, je to pomenilo »samoprispevek« k šibitvi manjšine v njenem izjemno občutljivem obdobju – v času postavljanja temeljnih karnov (mostov?) sožitja do države večinskega naroda. Absurdno bi bilo trditi, da je bila znotrajmanjšinska razcepljenost ključna za neuvpeljavanje določil Posebnega statuta ali za asimilacijske procese, ki jih italijanska država ni nikoli hotela zaježiti (o tem je mogoče brati na straneh 143–177). Delo pa je bilo italijanskim oblastem le nekolikaj olajšano.

Učinkovita metoda preverjanja odmevnosti opisanega »početja« narodno manjšinskih liderjev v okviru narodno-manjšinske populacije, bi lahko bila analiza volilnih rezultatov na tržaškem slovenskem poselitvenem teritoriju. Avtorica je tozadevno imela kar nekaj »sreč«, saj so se prav v letu 1956 vršile upravne volitve. Rezultati teh volitev kažejo, da politične delitve ne zadevajo zgolj »elit«, ampak se grobo reflektirajo skozi celotno volilno telo (str. 179–220). Za celovito analizo teh volitev (in ostalih seveda tudi) pa zgolj prikaz »avtonomnih« slovenskih političnih organizacij ne bo dovolj. Prav volilni izidi v mnogih občinah tržaške pokrajine kažejo, da bo pogled iz »levičarskega« zornega kota nujen, če naj bi bila slika popolnejša. Odličen prispevek Brune Ciani lahko služi kot vzgled in vzpodbuda (tudi) za tovrstno analizo.

Miran Komac

Jarčev zbornik. Razprave in portreti. Novo mesto : Dolenjska založba, 1991. 311 strani.

Janka Jarca, enega izmed najstarejših živečih slovenskih zgodovinarjev, slovenski zgodovinski srenji ni potrebno predstavljati. Kljub častitljivim letom je še vedno aktivno med nami. Poltretje desetletje je že skoraj v pokoju, ki ga je izrabil za pisanje in s tem vsaj delno nadoknadil tisto, v čemer ga je onemogočalo vodenje Dolenjskega muzeja v Novem mestu. Njegovi someščani ga izredno cenijo, generacija, kateri bi lahko bil stari oče, je dala pobudo, da mu ob 90-letnici izdajo zbornik. Vanj je sam izbral vrsto razprav in člankov. Ti na eni strani predstavljajo njegovo raziskovalno delo, na drugi pa nam opisujejo vrsto ljudi, ki so z njim sooblikovali kulturno podobo Novega mesta in širše Dolenjske. Izbor je dobro premišljen. To ob obsežni bibliografiji, ki šteje nekaj sto enot (deset je samo knjižnih izdaj), ni bilo najlažje.

Kot je razvidno iz naslova, je Jarčev zbornik dvodelen. Prvega sestavljajo razprave: Franc Anton Breckerfeld o Novem mestu 1790, Novo mesto med 1800 in 1850, Novo mesto med 1850 in 1900 ter Narodno prebujanje Novega mesta. Po vsebini sodijo v ta kompleks tudi članki o Žigi Bučarju, Leopoldu Picigasu in Andreju Šegi. Lahko jih označimo kot dopolnitev in nadaljevanje Vrhovčeve zgodovine Novega mesta. Značilnost Jarčevega raziskovalnega dela je predvsem zanimanje za kulturni in narodno-politični razvoj. V mnogocem spominja na svojega univerzitetnega učitelja Ivana Prijatelja. Gospodarska in socialna plat preteklosti nista v ospredju njegovih interesov. Velik poudarek daje vlogi in pomenu posameznih osebnosti. Opazna je tudi velika skrb za lepoto jezika.

V portretnem delu so poleg že zgoraj omenjenih treh mož opisani: Jože Cvelbar, Jože Marjetič, Alojz Turk, Amat Škerlj, Josip Kovač, Josip Wester, Marjan Mušič, Fran Zwitter, Božidar Jakac, Franc Pirkovič, Stanko Škaler in Tone Knez. Večina teh mož je splošno znana, izjemi sta verjetno Marjetič in Pirkovič. Prvi je napisal spomine na I. svetovno vojno (še vedno v rokopisu), vmes je tudi pretresljiv opis Cvelbarjeve smrti, drugi je bil povojni politik, ki je prof. Jarcu veliko pomagal pri izgradnji muzeja ter